

Роман ТРАЧ

ПСИХОАНАЛІЗ ЗИГМУНДА ФРОЙДА ЯК ОСНОВА ЛЮДИНОЗНАВСТВА

Roman TRATCH

SIGMUND FREUD'S PSYCHOANALYSIS AS THE BASIS OF ANTHROPOLOGY

DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2021.01.150>

УДК: 159.964

І справді, “Історію культури кінця ХІХ початку ХХ століття неможливо собі уявити без постаті Фройда...”. Такими словами Карл Густав Юнг розпочав свою розлогу поминальну статтю “Пам’яті Зигмунда Фройда”, опубліковану першого жовтня 1939 р. [15, с.38]. Фройд помер того року в Лондоні, адже як єврей він був змушений залишити Відень, коли Австрія “об’єдналась” із нацистською Німеччиною в 1938.

Окремо зауважимо, що психоаналіз є водночас чотирма різними реаліями.

По-перше, психоаналіз є одним із видів **психотерапії**, тобто методом лікування неврозів та інших психічних розладів винятково вербальним способом. З. Фройд проводив свої консультації наступним чином. Щоби пацієнти могли розслабитись, він пропонував їм лягти на кушетку в його кабінеті (ця кушетка стала своєрідним “брендом” фройдистського психоаналізу) та говорити усе, що їм спадало на думку, незалежно від того, чи сказане мало сенс чи ні, чи було “пристойне” чи ні. Сидячи збоку, щоб не потрапляти в поле зору пацієнта, Фройд час від часу ставив запитання або інтерпретував таку “вільну асоціацію думок” пацієнта. Він також вимагав, щоби пацієнти записували свої сновидіння і приносили їх для інтерпретації під час консультацій. Такі консультації відбувались декілька разів у тиждень і звичайно тривали 50 хвилин. Весь процес психотерапії займав від двох до п’яти років. Вільна асоціація думок та інтерпретація

сновидінь ставали шляхом до розуміння того, що відбувалось у підсвідомості пацієнта, і що, за Фройдом, саме й спричиняло його психічний розлад. Усвідомлення “витіснених” із свідомості душевних переживань пацієнта було метою психоаналізу. Як це все відбувалось у випадку одного пацієнта, англомовний читач може прочитати у книжці “Історія мого психоаналізу” [21].

По-друге, психоаналіз є також **теорією особистості** (характеру). Тут зустрічаємо такі поняття, як “витіснення”, “сублімація”, “Я”, “Воно”, “Над-Я” та різні механізми захисту “Я”, які є, власне кажучи, несвідомими механізмами самообману. Наголошується на значущості несвідомого душевного життя особи, в якому, за Фройдом, панують “інстинкти” сексу та агресії. Зокрема, тут головним рушієм є *лібідо*, тобто сексуальний потяг. Оскільки наша цивілізація нав’язує людям почуття провини та сорому щодо цього потягу, то енергія лібідо перетворюється підсвідомими механізмами душі на щось інше, а саме на прийнятні для суспільства вияви психічної енергії, такі як фізична, інтелектуальна чи мистецька діяльність. Так постає людська цивілізація. Фройд придумав термін “сублімація”, згідно з яким енергія лібідо перетворюється у корисну суспільну діяльність за аналогією до фізичного закону збереження енергії і до її перетворення з одного виду в інший (скажімо, електричної у світло, тепло чи кінетичну енергію). Проте у деяких людей,

передусім через незадовільні переживання у дитинстві (наприклад, брак любові з боку батьків), цей процес сублимації не є успішним, тому енергія лібідо, замість того, щоби проявляти себе в нормальному житті, “витискається” у підсвідомість особи, де ті витіснення, особливо коли їх багато, ведуть до різних психічних розладів. Симптоми таких розладів, а саме тривожні стани, фобії, депресія та різні психосоматичні хвороби, є сигналами, що не все впорядку у “психічному підвалі” пацієнта.

По-третє, психоаналіз є водночас **критикою західної цивілізації**. Фройд вважав, що після Ренесансу в історії Європи західна людина пережила три зневаги своєї самосвідомості, три шоківі удари по її самоповазі. До Коперника ця людина жила у геоцентричному космосі, де Земля, була у центрі всього, і все крутилось навколо неї. Після Коперника земля була понижена до статусу якоїсь малої краплинки десь у Чумацькому (Молочному) Шляху. Цей удар по самоповазі європейської людини Фройд назвав космічним шоком. Після цього залишилась принаймні ілюзія, що homo sapiens є унікальною живою істотою на Землі, відмінною від усіх інших живих істот. Проте Дарвін та біологічні еволюціоністи знищили і цю ілюзію: людина виявилась лише випадковим продуктом сліпого біологічного процесу, останньою ланкою в ланцюгу тварин. Це був, за Фройдом, біологічний шок. До слова, деякі американські релігійні консервативні громади ще й досі не можуть пережити “дарвінський шок” й уперто борються за те, щоби у середніх школах заборонити вивчати теорію еволюції, або, принаймні, вказати, що це є “лише теорія” і що дітей треба також навчати і біблійному розумінню походження людини, що поіменовується як “креаціонізм”. Отож із приходом психоаналізу виявилось, що людина не є раціональною істотою, яка керує своїм життям, як капітан кораблем. Навпаки, під тонким цивілізаційним шаром людського інтелекту криється великий підвал несвідомого та підсвідомого душевного життя, де правлять інстинкти сексу та агресивності. Це був третій, власне психологічний, шок.

По-четверте, психоаналіз – це ще й **самобуття філософія**, тобто така система відрефлексованих наукових знань про світ, людину, мислення та Абсолют, що розширює формат світогляду людства ось уже більше сотні років. І хоч К. Юнг у посмертній промові зазначає, що “Психологія Фройда працює у вузьких рамках наукового матеріалізму XIX століття.

Вона ніколи не перевіряла свого філософського підґрунтя, що, напевне, було пов’язано з недостатністю філософського мислення самого метра...” [15, с. 44], все ж сьогодні є аргументовані підстави вважати “фройдизм однією з основних світоглядних систем XX століття нарівні з марксизмом і християнством” [6, с. 12]. Цей науковий напрям літературознавчих позицій особливо плідно в останні роки розвиває відомий український учений, доктор філологічних наук, академік Юрій Кузнецов (нар. 1947) у низці фундаментальних праць [5-7], до ознайомлення з якими ми й запрошуємо читачів.

Фройд не був першим хто зрозумів роль несвідомого у житті людини. Французький філософ Блез Паскаль (1623-1662) ще у XVII столітті писав, що “серце має свої потреби, про які наш розум не знає”, а німецький філософ Фрідріх Ніцше (1844-1900) був великим руйнівником ілюзій людей стосовно себе самих. Проте мало хто читав Паскаля і мало хто розумів Ніцше. Фройд мав хист писати для широкого кола читачів і за це він отримав престижну літературну нагороду ім. Гете, хоча він сам та його послідовники були переконані, що заслуговував на премію Нобеля.

Щонайперше Зигмунд Фройд був лікарем-неврологом, і на його теоріях лежить виразне тавро лікарського кабінету. “Постійною точкою відліку для Фройда є невротично спотворена душа. ... Та оскільки невротичний пацієнт... є також виразником локального і сучасного йому менталітету, то існує міст... між поглядом лікаря та певними загальними культурними припущеннями. Наявність цього мосту дозволила Фройді не обмежуватись вузькими рамками лікарського кабінету і спрямувати свою інтуїцію у широкий світ моральних, філософських і релігійних припущень, які, на жаль, фатально виявились такими, що заслуговують критичного дослідження.” [15, с. 38].

Пацієнтами Фройда були здебільшого особи середнього і вище середнього класу під кінець XIX та на початку XX століття, причому жінки частіше, ніж чоловіки. Ці особи проявляли симптоми різноманітних хворіб, що не можна було пояснити організмичними змінами, тобто фізичними недугами. Таких пацієнтів тоді називали “істеричними невротиками” (сучасна назва – “соматоформні розлади”).

Як початківець лікар-невролог, Фройд один рік стажувався у французького психіатра Жана Шарко (1825-1893) у його клініці “Саль-

петр'єр" у Парижі. Шарко досліджував причини істеричних неврозів за допомогою гіпнозизму та сугестії (навіювання). Він показував, як за допомогою гіпнозу можна "вилікувати" істеричні симптоми (скажімо, параліч руки) і як штучно створювати такий самий симптом у здорової людини. Він вважав, що істеричні симптоми – це наслідок певних уявлень, що "заволоділи мозком хворого". Учень Шарко П'єр Жане (1859-1947) розвинув далі ідею про те, що "щось заволоділо мозком хворого". І це "щось" він назвав "обсесивними неврозами" (обсесія, як відомо, – нав'язлива, невідчепна думка).

На молодого Фрейда Шаркові експерименти здійснили величезне враження. Повернувшись до Відня, він почав працювати разом зі своїм старшим за віком колегою Йозефом Броєром (1842-1925), застосовуючи з певним успіхом теорію Шарко про гіпноз до своїх пацієнтів.

Виголошуючи промову в Кларкському університеті у США в 1909 році з нагоди 20-ліття університету, З. Фрейд розповів про початки психоаналітичного вчення. Він твердив, що засновником психоаналізу треба вважати Броєра, навмисне називаючи історію пацієнтки Анни О.

Анна О., інтелігентна молода особа, була пацієнткою Броєра. Їй виповнилося 21 рік, коли вона потерпала від сильного нервового кашлю, паралічу правої стопи та правої долоні. Її первісний лікар не зміг знайти фізичних причин тих симптомів і скерував її до Броєра, тому що той спеціалізувався у лікуванні істеричних захворювань. Броєр встановив у неї ще й інші симптоми, а також факт, що ці симптоми з'явилися після смерті батька, якого вона весь час віддано доглядала. Впродовж багатьох візитів Броєр виявив, що коли Анна зуміла докладно розповісти про початок та перебіг якогось одного зі своїх симптомів, то той симптом зникав сам собою. Це здивувало Броєра, і він почав заохочувати Анну докладно розповідати, одна за одною, історії своїх симптомів. Її "ставало від того краще", симптоми зникали (хоча не всі). Вона сама поіменувала цей спосіб "лікуванням розмовою", і жартівливо називала це також "сажотрусом". Така процедура має технічну назву "катарсис" (очищення). На його основі Броєр побудував теорію, про яку Фрейд пізніше сказав, що вона "збігається із середньовічним поглядом, замінивши лише демона священницької фантазії психологічною формулою витіснення" [15, с. 39]. У будь-якому разі молодий Фрейд сильно зацікавився пацієнткою Анною і весь час розмовляв про неї зі своїм старшим і поважаним учителем Броєром. Це була перша "професійна асоціація", яка стала початком розвитку психоаналізу.

Наступний крок у започаткуванні теорії психоаналізу полягав у прагненні виявити чинник, який породжує нововиявлену одержимість. Броєр першим встановив, що патогенні

"уявлення" є спогадами про певні випадки, які він визначив як *травматичні*. К. Юнг пише: "Уже відразу (1893 року) обидва дослідники оцінили далекосяжне *практичне* значення своїх знахідок. Вони зрозуміли, що дія "уявлень", які викликають симптоми, ґрунтується на *афекті*. Цей афект має таку особливість, що ніколи реально не виходить на поверхню свідомості й тому ніколи реально не усвідомлюється. Отже, завдання терапевта полягало в тому, щоб допомогти пацієнтові "відреагувати" на цей "защемлений афект" [15, с. 39].

Обидва дослідники опублікували свої дискусії у книжці "Дослідження істерії" [16], де описали історію Анни О. та історії ще декілька інших із своїх істеричних пацієнтів. Цю книжку слушно вважати зародком психоаналізу. Хоча тут ще не подано ані метод "вільної асоціації думок", ані концепцію "витіснення" (вони прийшли згодом, після припинення їхньої співпраці, як нововведення, що їх пізніше зробив уже сам Фрейд). Вживаючи метод "катарсису", обидва автори отримали революційне розуміння про зв'язок *між подіями у житті пацієнтів* та їхніми невротичними симптомами.

Через деякий час З. Фрейд збагнув, що травматичні моменти в житті пацієнта не усвідомлюються, тому що вони пов'язані із сексуальною сферою, й тому вони були витіснені зі свідомості, "забуті". Щоб їх віднайти і пригадати, він й застосовував метод "вільної асоціації думок". У його кабінеті пацієнт лежав на кушетці та мав висловлювати всі думки, що мимоволі приходили йому до голови, причому незалежно від того, чи вони мали якийсь сенс, чи були дурні, чи непристойні – все це пацієнт вчився висловлювати. Терапевт лише час від часу задавав якесь запитання, роз'яснюючи чи інтерпретуючи той чи інший омовлений момент.

У роки після публікації їхньої спільної праці, Броєр ставав чимраз невдоволенішим тим, що Фрейд наполягав на ролі сексуальності в етіології неврозів. На його думку, сексуальні проблеми не становлять єдину причину неврозів, є багато інших чинників, разом із різними травмами. Їх остаточне розірвання стосунків сталося 1895 р. В листі до одного колеги Броєр писав, що "Фрейд є людиною, яка прагне мати абсолютну та ексклюзивну формулу: ця психологічна потреба, на мою думку, веде до надмірних узагальнень" [19, с. 156].

Через деякий час Фройд помітив, що пацієнти охоче переповідають свої сновидіння, і він став просити клієнтів записувати їх і розповідати про них під час терапевтичної сесії. Він вважав, що у сновидіннях проявляється несвідоме особи, виявляються її бажання або страхи. Тому інтерпретація сновидінь слугує найкращим шляхом до розуміння сфери несвідомого пацієнта. Для ілюстрації подаю приклад з мого особистого досвіду.

Впродовж одного року я, тоді “щойно спечений”, молодий психолог, жив у спільному помешканні із молодим, теж таким самим лікарем. Ми зустрічались тричі на день, при харчуванні. Дуже часто мали дискусії про душевне життя людини. Лікар обстоював погляд, що все психічне треба пояснювати з точки зору природничих наук, у яких він почувався “знавцем”. Я не був згідним з ним й обстоював думку, що треба брати до уваги не лише фізіологію людини, а й усі науки, що мають стосунок до людини. Наші дискусії була іноді досить “гарячі”, і лікар був невдоволений, що не переконував мене своїми аргументами. Одного ранку він прийшов на сніданок та із задоволенням сказав: “Романе, мені снилося, що ми з тобою вели боксерський матч, я виграв і сильно тебе побив!”

Інтерпретація цього сну мені була очевидна: мій товариш дуже хотів перемогти мене в інтелектуальному поединку, й отримав символічне задоволення у сновидінні із перемоги у боксі.

Проте більшість змістів сновидіння є набагато більше “завуальованими”, їх треба інтерпретувати методом розкривання несвідомого людини. Фройд вважав, що несвідоме є тим місцем, куди витісняються “непристойні” думки про секс. Їх треба підносити до свідомості особи, себто туди, де на місце “Вонно” (власне несвідомого) прийшло наше “Я”, тобто наш інтелект. Відтак завданням психоаналізу полягало в тому, щоб зробити несвідоме свідомим і таким чином вийти на шлях до душевного здоров’я, вийти із неврозу, який мучить конкретну особу. У цьому методі “розвуальовувань” сновидінь виявляється те, за що критики Фройда називають його теорію людської мотивації “пансексуалізмом”.

Як би там не було, але праця Фройда “Тлумачення сновидінь”, що була опублікована в 1900 р., є, мабуть, найвидатнішим його твором. І це констатує К. Юнг: “Для нас, тоді ще молодих психіатрів, цей твір був джерелом осяяння, а для наших старших колег — пред-

метом глузувань.... Нам, молодим психіатрам, тоді найбільше імпонувала не сама техніка чи теорія, ... а той факт, що хтось взагалі наважився серйозно досліджувати такий непопулярний предмет, як сновидіння”. [15, с. 41]

Ідея та концепція витіснення стали центральним ядром фрейдистської психології. Це вчення було застосоване до щоденного життя нормальних людей, що знайшло відображення у творах під назвою “Психопатологія буденного життя” (1901) та “Дотеп і його стосунок до несвідомого” (1905). Обидві праці цікаві і для нефакхівців. Проте книжки Фройда на непсихологічні теми, такі як його “Майбутнє однієї ілюзії” (1927) про релігію, де він застосовував вчення про витіснення, показали, що “...авторові бракує розуміння суті релігійності.” [15, с. 42]. Те саме можна сказати про Фрейдову працю про Мойсея. За Юнгом, “Фройд був “одержимою людиною”, яка одного разу побачила світло надзвичайної сили, що заволоділо його душею і вже не відпускало. Це була зустріч із ідеями Шарко, які віджили у його уяві... образ опанованої демонами душі та запалили пристрасний потяг до пізнання... А те, що смішні забобони минулих епох здавалися демонічним злим духом, він прагнув розвінчати як ілюзію: маска злого духа була зірвана,.. а сам цей злий дух перетворений на психологічну формулу витіснення” [Там само, с. 44].

Зауважимо, що смішні забобони минулих епох не були такими для людей, які у минулих епохах поводитись дивно, аномально і незрозуміло для більшості. Засновник протестантської реформації Мартін Лютер (1483-1546) написав на цю тему таке: “Найбільша Божа кара грішникам — це здати їх на поталу Сатани, який, із дозволу Бога, вбиває їх або спричиняє їм усілякі муки” [17, с. 48]. Такі особи були дослівно “божевільними”. Тоді одержимість лікували “екзорцизмом” (релігійна практика вигнання злих духів-демонів). Така практика існує і в нас час, що показано в американському художньому фільмі “Екзорцист” (Exorcist, 1973), у якому католицький священник “виганяє диявола” із 12-літньої дівчинки, яку не змогливилікувати медичними та психіатричними способами.

3. Фройд був скептичним відносно майже усіх ідеалів XIX століття, і його вчення потрібно розглядати на тому культурному тлі. Він був великим руйнівником, адже із його світу думок приходять до нас спустошувально-песимістичне, а саме “це є ніщо інше, як

лише...” (“Nichts als”). “Фроїда часто порівнювали із зубним лікарем, який руйнівним бором в найбільш неприємний спосіб видаляє пошкоджені карієсом ділянки. Досі аналогія є доречною, проте вона кульгає, якщо очікувати, що у порожнину вставляють золоту пломбу. Фроїдистська психологія не пропонує жодної заміни для втраченої субстанції. Якщо критичний розум каже нам, що ми у певному сенсі є інфантильними і нерозумними, або що всі релігійні надії становлять ілюзії, *то що ми маємо робити з нашою нерозумністю і чим замінити наші зруйновані ілюзії?*”. Фроїдистська психологія не має відповіді на ці запитання. ““Психологічна формула” є лише позірною заміною життєвого, що спричинює невроз. Насправді лише дух здатний виганяти “духів”, а не інтелект, який у найкращому випадку є тут помічником” [15, с. 45].

Як психоаналітична система знань про витіснення може надаватися для розуміння деяких творів белетристики, хочу показати на прикладі короткого оповідання, що його написав англійський письменник Сомерсет Моєм (1874-1965). Це оповідання вважається одним з його найкращих. Первинно назване “Сейді Томпсон”, воно було перетворене на дуже успішну п’єсу під назвою “Дош”, яку ставили 648 разів у Нью-Йоркському театрі на Бродвеї. На основі оповідання були зняті три американські фільми “Sadie Thompson” (1928), “Rain” (1932) і “Miss Sadie Thompson” (1953).

Дія оповідання відбувається в готелі на одному із малих островів групи Самоа, що у південній частині Тихого океану. Постояльцями готелю є лікар Мекфейл із дружиною, призначений на державну службу на одному з островів цієї групи, та протестантський пастор Дейвідсон з дружиною, які їдуть на місіонерську працю серед тубільців. Через епідемію кору на острові вони поки що не можуть їхати далі. Через сильний дощ вони сидять в готелі та розмовляють. Слухаючи розмову між лікарем та пастором Дейвідсоном, ми довідуємося про екстремальні релігійні погляди останнього. Для нього найбільшим гріхом є секс і все пов’язане з ним. Ось чому, до прикладу, Дейвідсон везе із собою велику кількість бюстгальтерів для тубільних жінок, щоби вони не гуляли грішно напівголі.

В готелі знаходиться також молода жінка “легкої поведінки” (повія) Сайді Томпсон. Як стає зрозумілим пізніше, вона переховується від судового переслідування у США і планує виїхати до Австралії, де на неї чекає праця. Вона слухає голосну музику на своєму патефоні і голосно співає. Ввечері її відвідують

американські солдати, що служать на острові, вони разом п’ють і танцюють під музику патефону. Така поведінка Сейді сильно обурює пастора Дейвідсона, він їде до неї і вимагає припинити “грішну поведінку”. У відповідь, Сейді та солдати “посилають його до чорта та викидають за двері. Однак Дейвідсон не здається, він їде до губернатора острова, скаржиться на непристойну поведінку Сейді і домагається рішення, яке загрожує їй арештом та поверненням до США. Такий розвиток подій сильно перелякав Сейді і вона принишкла. Однак цього не було досить для Дейвідсона: він вирішив, що повинен також подбати про спасіння її душі, повернути її на правильний життєвий шлях, відмовитися від гріхів. Перелякана через загрозу депортації та під сильним психологічним тиском пастора Дейвідсона Сейді погоджується брати в нього щоденні приватні уроки катехизму, тобто вчення про християнський стиль життя. Сильна особистість пастора-проповідника впливає на Сейді і вона починає змінюватися. Раніше вона була веселою, галасливою і крикливою жінкою, яка одягалася у тісні плаття яскравих кольорів, а тепер на ній сіра довга суконка до стопи, вона розмовляє тихо, її вираз обличчя стає сумним і зажуреним. Словом, стала “доброю християнкою” в розумінні Дейвідсона.

Проте одного ранку знаходять Дейвідсона мертвим на березі моря — він поповнив шерг самогубств, підрізавши собі горло. Коли дружина Дейвідсона і лікар Мекфейл хотіли розпитати Сейді про те, що сталося, вона плюнула жінці в обличчя, а лікареві кинула слова: “Ви мужчини! Ви мерзотні падлюки! Ви всі однакові, ви всі! Падлюки! Падлюки!”

Для психоаналітика випадок зрозумілий: під час уроків катехизму Дейвідсон відчув сексуальний потяг до Сейді і це було таким важким ударом по його самоповазі, що він не зміг цього пережити. Він усе своє життя борювався проти сексу, як найгіршого гріха, а тут раптом усвідомив, що той чорт сидить у ньому самому. Його “Над-Я” (сумління) не змогло з тим погодитись.

У журналі “Критика” за вересень 1998 року Соломія Павличко (1958-1999) опублікувала статтю під назвою “Сто років без Фроїда” [10]. Це була рецензія на дві книги фундатора психоаналізу “Вступ до психоаналізу”, перекладений Петром Таращуком [12], та “Історія психоаналізу в Україні” [4]. Основну частину статті присвячено останньому питанню. Центрами психоаналізу в дореволюційній Росії були два українські міста — Одеса та Харків, де зосереджувались російськомовні науковці-медики. Проте, за Павличко, цю традицію не можна назвати українським психоаналізом, і не тільки через російську мову цих вчених. Так, вони жили та працювали в Україні, але їхня праця не вписувалась в український інтелектуальний дискурс, а була частиною російської культури. Після революції ця традиція

продовжувалась, аж поки не була знищена Сталінім у 1930-х роках. Єдиним винятком Павличко називає Степана Балея (1885-1952), професора Варшавського університету, який один із перших в 1916 році застосував принципи психоаналізу, досліджуючи творчість Тараса Шевченка у книжці “З психології творчості Шевченка”. Проте пізніше він залишив психоаналіз на користь філософії та логіки.

С. Павличко пише: “Сам Фройд бачив психоаналіз фундаментом психології. І хоча сьогодні питання “фундаменту психології” різні школи цієї науки вирішують по-різному, все ж усі вважають Фройда психологом номер один. За винятком авторів українських, “трансформованих” “Основ психології” (йдеться про книжку “Основи психології”, виданою за ред. О.В. Киричука і В.А. Роменця [9]). Однак така критика на адресу редакторів вищеназваної книги не зовсім виправдана, тому що сьогоднішня наукова психологія та ортодоксальний (фройдистський) психоаналіз – це дві різні дисципліни, між якими є мало спільного. Більше того, те, що публікується сьогодні під назвою “психологія”, є настільки різноманітне, що створилася ситуація, подібна до міфічної Вавилонської вежі, де одні не розуміють інших. Американський психолог та історик психології Зигмунд Коч дійшов висновку, що сьогоднішня психологія є не однією наукою, а колекцією дуже різноманітних досліджень, з яких лише деякі можна вважати науковими [22].

У США психоаналіз як форма психотерапії розвивався повільно. Представники психіатричної професії (лікарі), намагаючись застосувати будь-яку психотерапію лише у своєму професійному колі, запровадили серйозні вимоги щодо кваліфікації охочих стати психоаналітиком. Кандидат спершу мав бути психіатром або клінічним психологом, щоби мати право вступати на студії до одного із психоаналітичних інститутів, яких є всього декілька. Там кандидат, окрім теоретичних дисциплін, повинен також успішно пройти особистий “навчальний аналіз” в одного із викладачів інституту, щоб позбутися своїх власних комплексів і відчутти та зрозуміти “на власній шкірі” переживання пацієнта під час психоаналітичної процедури, котра є довготривалою, оскільки класична психоаналітична терапія триває від двох до п’яти років з 50-хвилинними сесіями п’ять разів на тиждень.

Психоаналітики гуртуються у своїх незалежних організаціях, видають свої незалежні журнали і книги, у яких користуються своєю

власною термінологією, що має мало спільного з термінологією академічної наукової психології. Окремі з них продукують популярну літературу для широкого читача й у такий спосіб сприяють тому, що теорії психоаналізу з часом входять до західноєвропейської та американської культур.

Оскільки гуманітарії не отримували допомоги від академічної психології (у сенсі кращого осягнення душевного життя людини), то вони із великим зацікавленням звернулися до психоаналізу Фройда, який обіцяв глибше розуміння людини та її життя у сучасній цивілізації, тим більше, що він сам писав на різні гуманітарні теми. Одна із його статей під назвою “Поет і фантазування” була в 1996 році перекладена на українську мову [14].

А ще раніше, в 1990 році, в журналі “Радянська школа” побачили світ уперше перекладені на українську мову засадничі наукові праці Зигмунда Фройда “Три нариси з теорії сексуальності” (№2, с. 37-41; №3, с. 49-57; №4, с. 53-62; №5, с. 50-59; №6, с. 42-52; №7, с. 39-46), “Про особливий тип “вибору об’єкта” в чоловіків” (№9, с. 38-41) і “Про приниження сексуального об’єкта чоловіками” (№10, с. 46-51), а в 1991-1992 – відомі лекції Анни Фройд (1895-1982) “Вступ до техніки дитячого психоаналізу” (№6, с. 43-47; №7, с. 42-46; №11, с. 22-26; №1, с. 90-95). Всі ці праці перекладені з німецької мови та супроводжені детальними коментарями Юрієм Кузнецовим, Анатолієм Фурманом, Олександром Івановим.

Втім, уже на самому початку становлення психоаналізу серйозні психоаналітики почали критично ставитись до окремих теоретичних положень Фройда, зокрема до його пансексуалізму. Їхня критика не була прихильно зустрійта самим засновником, і такі відомі психоаналітики, як К.Г. Юнг (1875-1951) та А. Адлер (1870-1937), були змушені вийти із членства у Міжнародній психоаналітичній асоціації та, згідно із правилом, не могли продовжувати називати свої вчення “психоаналітичними”. Тому Юнг назвав свою психологію “аналітичною”, а Адлер – “індивідуальною”. Відтак термін “психоаналіз” залишився тісно пов’язаним із теорією Фройда.

Твори Фройда є перекладені на всі основні мови світу. Через брак україномовних перекладів, українські читачі ознайомились із Фройдом через російськомовні видання, де його прізвище чомусь називають “Фрейд”. Відрадно констатувати, що й журнал “Психологія і суспільство” долучився до популяризації творчої спадщини цього талановитого

мислителя. Так, у 2008 році в новій редакції акад. Ю. Кузнецова і проф. А.В. Фурмана надруковані дві праці – Анни Фройд [11] і Зигмунда Фрейда [13].

Наукова (експериментальна) психологія базується на способі мислення та дослідженнях, що є характерними для природничих наук. Її засновником вважається німецький філософ і психолог Вільгельм Вундт (1832-1920), який у 1879 році заснував першу у світі психологічну лабораторію у Ляйпцігському університеті. Знаменно, що його головний твір має назву “Основи фізіологічної психології” [24]. Відокремившись від філософії, частиною якої вона була до того часу, нова психологія формувалася за зразком надзвичайно успішних у XIX столітті природничих наук і пристосовувала властивий їм методичний підхід до вивчення предмета своїх студій – психічних процесів людини. За прикладом Вундта пішли психологи інших країн, і сьогодні така психологія переважає в академічних колах майже всіх країн світу.

У Росії саме таку психологію започаткував свого часу фізіолог І.П.Павлов своїми експериментами над умовними рефlekсами собак. Під його впливом американський психолог Дж.Б. Вотсон (1875-1958) почав пропагувати *бігевіоризм* (від слова *behavior* – поведінка), згідно з яким душевне життя людини неможливо вивчати науковими методами. За Вотсоном, лише *поведінка* людей може бути легітимним предметом психологічних досліджень, бо тільки поведінку можна об’єктивно спостерігати і досліджувати науковими методами, притаманними природничим наукам. Душевне життя людини до сказаного не додається, і тому воно залишалося поза увагою бігевіористів. Найвідомішим представником цього напрямку у XX столітті був довгорічний професор Гарвардського університету Б.Ф. Скіннер (1904-1990).

Сьогодні панівною у науковій психології є нейропсихологія і т.зв. “*когнітивна психологія*”, яка досліджує перебіг психічних процесів, таких як сприймання, увага, мислення, мова та пам’ять, виходячи головним чином із висновків, що сліднують із вивчення поведінки людей. Вона також співвідносить мислення людини, яке бігевіоризм раніше викинув із психології, з обчислювальними (комп’ютерними) процедурами та операціями.

В 1950-х роках у США набула поширення професія психолога як психотерапевта і консультанта. Стало звичним дивитись на психолога як приналежного до однієї із двох груп:

він є *або* консультативним (найчастіше “клінічним”), *або* теоретичним (академічним, часто експериментальним) працівником. Теоретично зорієнтовані психологи обстоювали або бігевіористський підхід у психології, або когнітивний. У четвертому виданні широкоживаного підручника психології авторства Ф.Г. Зімбардо (нар. 1933), професора Стенфордського університету, який у 2003 році був президентом Американської психологічної асоціації, знаходимо наступне визначення психологічної науки: “Психологія – це наука із численними підрозділами, які групуються у двох основних категоріях – експериментальна психологія і прикладна психологія [25, с. 6]. Теоретичні психологи розвивали науку вперед, переверяючи гіпотези у своїх лабораторіях, або у польових дослідженнях, на кшталт того, як це роблять, скажімо, біологи. Цей автор став загальновідомим завдяки здійсненому “в’язничному експерименту”, в якому групу студентів-волонтерів було поділено на “в’язнів” та “наглядачів” і кинуту у спеціально побудовану в’язницю в підвалі університету. Наглядачам було наказано робити все для того, щоб тримати в’язнів у “відповідній дисципліні”. Через тиждень Зімбардо був змушений припинити експеримент, бо деякі наглядачі стали поводитись як брутальні садисти. Цей експеримент емпірично довів, на що здатні нормальні люди, коли їм дається повна влада над іншими людьми за умови, що певна авторитетна інституція (у цьому випадку університет), або авторитетна особа (професор Зімбардо), дає на це дозвіл: мовляв, це потрібно для прогресу науки.

Для особи, бодай трохи історично й гуманітарно освіченої, такого “наукового доказу” не потрібно. Тим, хто знає про владу Сталіна і Гітлера і поведінку підлеглих їм осіб та організацій, така наука видається несерйозною. В 2004 р. ми мали змогу довідатись, як американські солдати по-садистськи поводитись з іракськими в’язнями, над якими мали повну владу у в’язниці Абу-Грейб в Багдаді [20].

Воднораз скептицизм і критика експериментального підходу до вивчення душевних процесів людини з’явилися вже під кінець XIX ст. Німецький філософ Вільгельм Дільтай (1833-1911) у праці “Думки про описову й пояснювальну психологію” [18] розкритикував експериментальний підхід тодішніх психологів. На його думку, існує істотна відмінність у вивченні явищ природного світу та явищ людського душевного життя. Перші вимагають наукового *пояснення* (наприклад, чому вода замерзає при температурі 0 градусів Цельсія),

зате другі, такі як душевне життя і світ людини та її культурні надбання, потребують зовсім іншого наукового підходу, який Дільтай пов'язує з поняттям **розуміння**. Хоча деякі аспекти людських душевних станів можна вивчати експериментальними методами, однак його центральні й найважливіші аспекти треба намагатись інтуїтивно зрозуміти та феноменологічно осягнути у сенсі Гусерля, тобто досліджувати й описувати. Таку психологію Дільтай назвав "описовою психологією". Вона також отримала назву "гуманітарна психологія" (*geisteswissenschaftliche Psychologie*). Її продовжували, між іншими, такі видатні психологи, як голандець Ф.Й.Й. Бойтендайк (1877-1974) та німці Карл Ясперс (1833-1969), Едвард Шпрангер (1882-1963) і Філіп Лерш (1898-1972). Зокрема, книга Лерша "*Структура особи*" [8], що витримала одинадцять видань, залишається неперевершеною у подачі адекватного образу людини. *Ось що пише цей дослідник про психологічну науку*: "Те, що внутрішньо відбувається в нас, піднімаючись із глибин нашої душі і підживляючись зустрічами із зовнішнім світом, — це зміни наших почуттів і настроїв, наші хвилювання і пристрасті, наші імпульси і прагнення, наші рішення і вчинки, гра наших уявлень і думок, якими ми намагаємось охопити всі виміри простору і часу, і все це є тим середовищем, у якому розвивається і реалізує себе наше "буття-у-світі" від народження до смерті... Е. Гусерль (1859-1938) — німецький філософ, фундатор феноменології вивчення душевного життя, водночас є засновником психологічної науки [8, с. 6].

Через різні історичні перипетії твори Лерша, на жаль, є досі невідомими поза вузьким кругом учених у німецькомовних країнах (див. [2, с. 91-93]). А для його теоретизувань є феноменологічний підхід до вивчення душевного життя людини. "Феноменологія, — пише він, — це як спершу розумів Гусерль, дескриптивна психологія, опис того, що присутнє в переживанні. Завдання феноменологічного роз'яснення — розглядати неначе внутрішнє обличчя змістів душевних переживань так, як вони безпосередньо дані, та визначати їхні істотні ознаки" [8, с. 54]. Таку психологію я називаю "**людинознавчою наукою**" (*human science*), а психоаналіз вважаю її основою. Водночас підтримую утвердження раціогуманістичної орієнтації в методології людинознавства, запропоновану Г.О. Балом (1936-2016) [1].

Ось що пише німецький філософ Г.Г. Гадамер (1900-2002) на цю тему: "Все, що стосується пам'яті, фантазії, такту, здатності сприймати музику, життєвого досвіду, є, звісно, іншим, ніж апаратура натураліста, але це так само своєрідний інструментарій, хіба що його годі придбати, лише можна виростити, вмістивши себе у великий контекст людської історії" [3, с. 58-59].

Феноменологічний підхід є нелегким для розуміння, і в цьому полягає одна з причин, чому Лершове вчення так мало знане, помимо того, що його книга вже перекладена іспанською, японською, нідерландською та українською мовами. Не кожний психолог може бути добрим феноменологом, так само як не кожна людина може бути поетом. В сучасній психології панує природничо-науковий та експериментальний підходи, а вони, як відомо, не вимагають феноменологічних здібностей дослідника.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Балл Г. О. Раціогуманістична орієнтація в методології людинознавства. Київ: вид. ПП "ОКД", 2017. 204 с.
2. Гуманістична психологія: антологія: в 3-х т. / за ред. Р. Трача, Г. Балла. Київ: вид-во "Пульсари", 2001. Т. 1. Гуманістичні підходи в західній психології ХХ ст. 252 с.
3. Гадамер Г. Г. Істина в гуманітарних науках. *Гуманістична психологія: антологія: в 3-х т. / за ред. Р. Трача, Г. Балла. Київ: вид-во ПУЛЬСАРИ, 2005. Т. 2. Психологія і духовність. С. 58-64.*
4. Історія психоаналіза в Україні / сост. И. И. Кутько, Л. И. Бондаренко, П. Т. Петрюк. Харьков: Основа, 1996.
5. Кузнецов Ю. Б. Від художнього психологізму до художнього психоаналізу. Київ: УОВЦ "Оріон", 2020. 544 с.
6. Кузнецов Ю. Зигмунд Фройд: народження нової філософії. *Психологія і суспільство*. 2016. №4. С. 6-16.
7. Кузнецов Ю. Психоаналіз як метод дослідження літератури (прикладний аспект). *Психологія і суспільство*. 2014. №4. С. 104-113.
8. Лерш Ф. Структура особи: пер. з нім. Київ: вид-во "Пульсари", 2014. 560 с.
9. Основи психології: підр. / за заг. ред. О. В. Киричука, В. А. Роменця. Київ: Либідь, 1995. 632 с.
10. Павлико С. Сто років без Фрейда. *Критика*. 1998. Вересень.
11. Фройд А. Техніка дитячого психоаналізу. *Психологія і суспільство*. 2008. №3. С. 93-115.
12. Фройд З. Вступ до психоаналізу / пер. з нім. П. Тарашук. Київ: Основа, 1998. 714 с.
13. Фройд З. Три нариси з теорії сексуальності. *Психологія і суспільство*. 2008. №4. С. 45-91.
14. Фройд З. Поет і фантазування / пер. з нім. І.

Герасим. Антологія світової літературно-критичної думки ХХ ст. / за ред. М. Зубрицької. Львів: Літопис, 1996. С. 85-90.

15. Юнг К. Г. Пам'яті Зигмунда Фрейда. *Гуманістична психологія*: антологія: в 3-х т. / за ред. Р. Трача, Г. Балла. Київ: вид-во ПУЛЬСАРИ, 2005. Т. 2. Психологія і духовність. С. 38-45.

16. Breuer I & Freud S. Studien Uber Hysterie. Vien, 1895.

17. Carson R. C. & Butcher J. N. Abnormal psychology and modern life, 9th Edition. New York: HarperCollins, 1992.

18. Dilthey W. Ideen über eine beschreibende und zergliedernde Psychologie. In "Gesammelte Schriften", Bd. 5. Leipzig: Teubner, 1931.

19. Eidelberg L. (Ed.). Encyclopedia of psychoanalysis. Toronto: Collier-Macmillan, 1968.

20. Hersch S. M. Chain of command: The road from 9/11 to Abu Ghraib. 2005.

21. Knight J. The Story of my psychoanalysis. New York: Paper Books, 1952.

22. Koch S. "Psychology" or "psychological studies"? *American Psychologist*. 1993. Vol. 48. P. 902-904.

23. Maugham W. S. Rain. 2013 (Paperback).

24. Wundt W. Grundzüge der physiologischen Psychologie. Leipzig: Engelmann, 1874.

25. Zimbardo P. G., Weber, A. L. & Johnson R. L. (2003). Psychology: Core concepts, 4th Ed. New York: Allyn & Bacon.

REFERENCES

1. Ball H.O. Ratsiohumanistyczna orientacja w metodologii ludoznawstwa. Kyiv: vyd. PP "OKD", 2017. 204 s.

2. Humanistyczna psychologia: antologia: v 3-kh t. / za red. R. Tracha, H. Balla. Kyiv: vyd-vo "Pulsary" 2001. Т. 1. Humanistyczne podkody v zachodniej psychologii ХХ st. 252 s.

3. Gadamer G. Istyna v humanitarnykh naukakh. Humanistyczna psychologia: antologia: v 3-kh t. / za red. R. Tracha, H. Balla. Kyiv: vyd-vo PULSARY, 2005. Т. 2. Psychologia i duchownist. S. 58-64.

4. Istoryia psykhoanaliza v Ukraine / sost. Y. Y. Kutko, L. Y. Bondarenko, P. T. Petriuk. Kharkov: Osнова, 1996.

5. Kuznetsov Yu. B. Vid khudozhnoho psykhologizmu do khudozhnoho psykhoanalizu. Kyiv: UOVTS "Orion", 2020. 544 s.

6. Kuznetsov Yu. Sigmund Freud: narodzhennia novoi filosofii. Psychologia i suspilstvo. 2016. №4. S. 6-16.

7. Kuznetsov Yu. Psykhoanaliz yak metod doslidzhennia literatury (prykadnyi aspekt). Psychologia i suspilstvo. 2014. №4. S. 104-113.

8. Lersh F. Struktura osoby: per. z nim. Kyiv: vyd-vo "Pulsary", 2014. 560 s.

9. Osnovy psychologii: pidr. / za zah. red. O. V. Kyrychuka, V. A. Romentsia. Kyiv: Lybid, 1995. 632 s.

10. Pavlyko S. Sto rokiv bez Freuda. Krytyka. 1998. Veresen.

11. Freud A. Tekhnika dytiachoho psykhoanalizu. Psychologia i suspilstvo. 2008. №3. S. 93-115.

12. Freud S. Vstup do psykhoanalizu / per. z nim. P. Tarashchuk. Kyiv: Osnovy, 1998. 714 s.

13. Freud S. Try narysy z teorii seksualnosti. Psychologia i suspilstvo. 2008. №4. S. 45-91.

14. Freud S. Poet i fantazuvannia / per. z nim. I. Herasym. Antologia svitovoi literaturno-krytychnoi dumky ХХ st. / za red. M. Zubrytskoi. Lviv: Litopys, 1996. S. 85-90.

15. Yung K. Pamiati Zygmunnda Froida. Humanistyczna psychologia: antologia: v 3-kh t. / za red. R. Tracha, H. Balla. Kyiv: vyd-vo PULSARY, 2005. Т. 2. Psychologia i duchownist. S. 38-45.16.

16. Breuer I & Freud S. Studien Uber Hysterie. Vien, 1895.

17. Carson R. C. & Butcher J. N. Abnormal psychology and modern life, 9th Edition. New York: HarperCollins, 1992.

18. Dilthey W. Ideen über eine beschreibende und zergliedernde Psychologie. In "Gesammelte Schriften", Bd. 5. Leipzig: Teubner, 1931.

19. Eidelberg L. (Ed.). Encyclopedia of psychoanalysis. Toronto: Collier-Macmillan, 1968.

20. Hersch S. M. Chain of command: The road from 9/11 to Abu Ghraib. 2005.

21. Knight J. The Story of my psychoanalysis. New York: Paper Books, 1952.

22. Koch S. "Psychology" or "psychological studies"? *American Psychologist*. 1993. Vol. 48. P. 902-904.

23. Maugham W. S. Rain. 2013 (Paperback).

24. Wundt W. Grundzüge der physiologischen Psychologie. Leipzig: Engelmann, 1874.

25. Zimbardo P. G., Weber, A. L. & Johnson R. L. (2003). Psychology: Core concepts, 4th Ed. New York: Allyn & Bacon.

АНОТАЦІЯ

Трач Роман Станіславович.

Психоаналіз Зигмунда Фрейда як основа людинознавства.

В історико-психологічному дослідженні аргументована наявність чотирьох напрямків у реалізації психологічного методу лікування неврозів та інших психічних розладів винятково вербальним способом; як теорії особистості, себто як системи наукових знань про формування характеру людини; як системної, часто шокуючої, критики західної цивілізації і як нової філософії й відтак своєрідного світогляду, що проливає світло істини на несвідому сферу її життя. Висвітлено історичний шлях становлення психоаналізу Зигмунда Фрейда як окремої, біологічно зумовленої, природничо центрованої та культурно впливової, течії психологічної науки ХХ століття і вказано на спонукальний вплив концептів і тематизмів Б. Паскаля, Ф. Ніцше й особливо Ж. Шарко на це становлення спочатку як ідеї і дослідницької програми, далі як теорії і способу психотерапевтичного практикування. Підкреслено виняткове значення творчої співпраці Фрейда із старшим за віком колегою Йозефом Броєром, плідність якої підтверджує спільно видана у 1895 році книга "Дослідження істерії". Саме вона започатковує розлогий психоаналітичний дискурс. Зауважено, що ідея та концепція витіснення стали центральним ядром фрейдистської психології та уможливили розуміння як

окремих витворів белетристики, так і класичних художніх творів. Констатовано, що переклади вибраних праць Фрейда на рідну мову українські науковці отримали тільки під кінець минулого століття, що, проте, аж ніяк не применшує важливість психоаналізу як теоретико-емпіричного фундаменту людинознавства. Насамкінець, спираючись на багату спадщину Філіпа Лерша, сформульовано висновок про перспективність феноменологічного підходу до пізнання душевного життя людини в контексті нагальних завдань як теоретичної психології, так і прикладної, практико-орієнтованої.

Ключові слова: психоаналіз, психотерапія, характер, лібідо, витіснення, сублимація, критика цивілізації, психоаналіз як філософія, душевне життя, невроз, несвідоме, сексуальність, сновидіння, бігевіоризм, когнітивна психологія, феноменологічний підхід, З. Фрейд, Й. Бросер, К. Г. Юнг, С. Балей, Ф. Лерш.

ANNOTATION

Roman Tratch.

Sigmund Freud's psychoanalysis as the basis of anthropology.

The existence of four directions of psychoanalysis realization in modern psychology is argued in the historical-psychological research, that is as an original method of treatment of neuroses and other mental disorders exclusively in a verbal way; as a theory of personality, that is, as a system of scientific knowledge about the formation of human character; as a systemic, often shocking, critique of Western civilization and as a new philosophy and thus a kind of worldview that sheds the light of truth on the unconscious sphere of its life. The historical way of formation of Sigmund Freud's psychoanalysis as a separate, biologically determined, naturally centered and culturally influential current of psychological science of the XX

century is highlighted and the motivating influence of concepts and themes of B. Pascal, F. Nietzsche and especially J. Charcot is indicated on this formation, firstly as an idea and research program, then as a theory and method of psychotherapeutic practice. The exceptional importance of Freud's creative collaboration with his older colleague Joseph Brier is emphasized, the productivity of which is confirmed by the jointly published book "The Study of Hysteria" published in 1895. It is it which initiates the expansive psychoanalytic discourse. It is noted that the idea and concept of displacement became the central core of Freudian psychology and made it possible to understand both individual works of fiction and classical works of art. It is stated that translations of selected Freud's works into the native language were received by Ukrainian scientists only at the end of the last century, which, however, does not diminish the importance of psychoanalysis as a theoretical-empirical foundation of anthropology. Finally, based on the rich legacy of Philip Lersch, a conclusion is formulated about the prospects of a phenomenological approach to the cognition of human mental life in the context of urgent tasks of both theoretical psychology and applied, practice-oriented.

Key words: psychoanalysis, psychotherapy, character, libido displacement, sublimation, critique of civilization, psychoanalysis as philosophy, mental life, neurosis, unconscious, sexuality, dreams, behaviorism, cognitive psychology, phenomenological approach, S. Freud, J. G. Jung, S. Baley, F. Lersch.

Рецензенти:

д. психол. н., проф. Болтівець С.І.,
д. психол. н., проф. Фурман А.В.

Надійшла до редакції 05.01.2020.

Підписана до друку 25.12.2020.

Бібліографічний опис для цитування:

Трач Р.С. Психоаналіз Зигмунда Фрейда як основа людинознавства. Психологія і суспільство. 2021. №1. С. 150–159. DOI: <https://doi.org/10.35774/pis2021.01.150>